

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕРЕВАЖНОГО ПРАВА АКЦІОНЕРА ЗАТ ТА ПРИВАТНОГО АТ НА ПРИДБАННЯ АКЦІЙ, ЩО ВІДЧУЖУЮТЬСЯ ІНШИМИ АКЦІОНЕРАМИ

Анализируются теоретические подходы к решению проблем, связанных с реализацией преимущественного права акционеров закрытых акционерных обществ и частных акционерных обществ на приобретение акций таких обществ которые отчуждаются другими акционерами. Раскрываются законодательные неточности и пути устранения противоречий, порожденных принятием Закона Украины («Об акционерных обществах») в рамках, выше определенных заданий.

Our scientific research is dedicated to analysis of existing and forming of a new theoretical approaches to the problem solution, connected with realization of overwhelming right for the shareholders of the closed joint-stock companies and private joint-stock companies on acquisition of shares such companies, which are alienated by other shareholders. Moreover, the purpose of this research is an analysis of obvious legislative discrepancies and removal of contradictions, descended by adoption the Law of Ukraine «About joint-stock companies».

Питання стосовно корпоративних прав учасників господарських товариств, а також інших прав учасників, що тією чи іншою мірою пов'язані з участю в господарському товаристві, тривалий час вважаються одними з найбільш актуальних та суперечливих. Адаже в українському законодавстві є застарілі та значною мірою не адаптовані до нинішніх економічних відносин нормативних актів. Крім того, суперечності законодавчі позиції мають місці і внаслідок неякісної законодавчої техніки – прийняття нових законодавчих актів без приведення у відповідність до них положень законодавства, що залишилися ще з перших років незалежності.

Теоретичною основою дослідження даної проблеми є наукові доробки провідних учених-цивілістів, у тому числі Р.А. Майданика, Д.І. Дедова, В.А. Белова, В.В. Волинської та інших.

Як відомо, специфіка створення та функціонування ЗАТ (як, зокрема, на сьогодні і ПАТ) полягає в особливому порядку переходу акцій таких юридичних осіб. Переважне право учасника ЗАТ на придбання акцій такого товариства є ключовим правом акціонера, яке обумовлює порядок існування юридичних осіб, що створені шляхом використання вищевказаної законодавчої конструкції¹.

Участь у ЗАТ передусім зумовлена особистісними відносинами учасників таких корпоративних юридичних осіб, які ґрунтуються на довірі та бажанні спільної взаємодії з метою отримання благ у формі розподілених дивідендів. На підтвердження зазначеного можна вказати на особливий порядок створення ЗАТ (закрита підписка на акції ЗАТ при первинному розміщенні), особливий порядок розповсюдження акцій, що випускаються шляхом додаткової емісії тощо. Тож можливість вступу до такого об'єднання третіх осіб може бути небажаною та мати негативні наслідки з точки зору взаємодії учасників такого товариства при визначенні останніми напрямів розвитку вказаного ЗАТ².

Саме ці обставини породили чимало суперечностей як у правовій доктрині, так і в правозастосовчій практиці. І пов'язані вони саме з можливістю акціонера ЗАТ (як власника акцій такого товариства) вільно розпорядитися належними йому акціями.

Не вдаючись до історії дискусії з даного питання, зазначимо, що ще 11 травня 2005 р., Конституційний Суд України у своєму Рішенні у справі N 1-11/2005 за конституційним зверненням закритого акціонерного товариства «Оболонь» та громадянина Винника В.В. про офіційне тлумачення положень частини другої статті 28 Закону України «Про господарські товариства», пункту 1, абзацу першого пункту 5 статті 4 Закону України «Про власність» (далі за текстом – Рішення) вказав, що закріплене установчими документами ЗАТ переважне право акціонерів товариства на придбання акцій, які відчужуються іншими акціонерами цього товариства, не є обмеженням права власника акцій володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, оскільки, підписуючи в межах чинного законодавства України установчі документи ЗАТ, акціонер добровільно погоджується на встановлення особливого порядку відчуження об'єктів своєї власності, беручи при цьому на себе відповідні зобов'язання³.

При розгляді зазначеної справи, Конституційний Суд України визначив, що власник на свій розсуд володіє, користується і розпоряджається належним йому майном, але, здійснюючи своє право, він зобов'язаний не порушувати права та охоронювані законом інтереси громадян, юридичних осіб і суспільства, в тому числі переважне право (яке не є абсолютним) акціонерів ЗАТ на придбання акцій, що відчужуються іншими його акціонерами⁴. Цей висновок корелювався з положенням ч. 3 ст. 81 Господарського кодексу України, де зазначено, що акціонери закритого акціонерного товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами⁵.

На основі викладеного положення ГКУ може зробити висновок, що воля акціонера, спрямована на відчуження акцій ЗАТ, обмежувалася лише в частині реалізації права акціонера здійснити продаж акцій на користь осіб, які не є акціонерами такого товариства. Отже, законодавчо встановлене обмеження стосувалося лише продажу, тобто оплатного відступлення акціонерами акцій ЗАТ, та й лише у випадку, коли вказані акції продавалися особам, які не є акціонерами такого товариства⁶.

Стосовно ж регулювання відносин, пов'язаних з обігом акцій ПАТ, законодавець частково змінив свій підхід, поклавши в основу реалізації переважного права позицію, висловлену раніше Конституційним Судом України. Так, відповідно до ч.2 ст.7 Закону України «Про акціонерні товариства» (далі за текстом – Закон) статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право його акціонерів та самого товариства на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх власником до продажу третій особі⁷.

Відповідно ж до ч. 3 ст.7 Закону акціонери приватного акціонерного товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства, за ціною та на умовах, запропонованих акціонером третій особі пропорційно кількості акцій, що належать кожному з них. Акціонер приватного акціонерного товариства, який має намір продати свої акції третій особі, як це передбачено ч. 4 ст. 7 Закону, зобов'язаний письмово повідомити про це решту акціонерів товариства та саме товариство, зазначивши ціну та інші умови продажу акцій. Якщо акціонери приватного акціонерного товариства та/або товариство не скористаються переважним правом на придбання всіх акцій, що пропону-

ються для продажу, протягом встановленого Законом або статутом строку акції можуть бути продані третій особі за ціною та на умовах, які встановив і повідомив товариству та його акціонерам власник акцій.

Переважне право може бути реалізовано лише за умови, коли зацікавлена сторона (акціонер приватного АТ, що бажає скористатися своїм переважним правом) висловлює своє бажання придбати всі акції, що надаються до продажу іншим акціонером цього приватного акціонерного товариства. В іншому випадку слід визнати, що акціонер приватного АТ, який бажає придбати лише частину акцій, фактично відмовляється від переважного права⁸. Ця позиція обґрунтована як така, що покликана захистити інтереси продавця, оскільки інвестиційна привабливість активу, який він має намір продати, може полягати саме у кількості акцій, що пропонуються ним до продажу.

Подібну позицію займає Пленум Верховного Суду України (далі – Пленум) при регулюванні відносин учасників ЗАТ, пов'язаних з продажем акцій. Так, у п.32 Постанови від 24 жовтня 2008 року №13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» (далі за текстом – Постанова) Пленум зазначає, що у зв'язку із законодавчою неврегульованістю порядку реалізації акціонерами ЗАТ переважного права на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства третім особам, господарські суди мають застосовувати відповідні положення установчих документів товариства. У разі неврегульованості цих відносин в установчих документах акціонери мають переважне право купівлі пропорційно кількості акцій, які їм належать.

Тож Пленум, обмеживши можливість власників акцій ЗАТ у реалізації переважного права можливістю придбання кількості акцій, пропорційної їх участі у приватних АТ, все ж і не надав можливості акціонерам здійснити частковий акцепт.

У правозастосовній практиці існували серйозні дискусії з приводу наслідків порушення переважного права акціонера ЗАТ. Як зазначено в п. 31 Постанови Пленуму Верховного Суду України, продаж акціонером ЗАТ акцій з порушенням переважного права не зумовлює недійсність відповідного правочину. Наслідком такого порушення є право будь-якого акціонера ЗАТ вимагати в судовому порядку переведення на нього прав та обов'язків покупця за аналогією з нормою ч. 4 ст. 362 ЦК України.

Не вдаючись до аналізу підходу щодо можливості регулювання вказаних відносин шляхом застосування аналогії закону, яка передбачена ч. 1 ст. 8 Цивільного кодексу України (з посиланням на ч.2 ст.147 ЦК України, яка регулює відносини, пов'язані з відчуженням учасником товариства з обмеженою відповідальністю своєї частки третім особам) і на якій наполягають деякі цивілісти⁹, зауважимо, що до вказаних відносин з моменту набрання чинності Законом у будь-якому разі не може застосовуватися положення ст.362 ЦК України¹⁰.

Хоча не можна повністю погодитися і з твердженням Р.А.Майданика, який зазначав, що ч.4 ст.362 ЦК України встановлює виключний спосіб захисту переважного права у вигляді переведення прав і обов'язків покупця на потерпілого співвласника як носія переважного права і не може бути за аналогією закону застосована до відносин з переважного права купівлі акцій ЗАТ відповідно до ч.3 ст.81 ГК України, оскільки Закон встановлює такий спосіб захисту виключно для відносин спільної власності, які відсутні при здійсненні переважного права купівлі акцій ЗАТ (акціонер є одноосібним власником належної йому акції).

Навіть якщо ч.3 ст.81 ГК України прямо і не встановлює спосіб захисту порушеного переважного права купівлі акцій зазначене право може бути захищене способами захисту, встановленими договором або законом відповідно до ст.16 ЦК України. Незважаючи на те, що ч.2 ст.16 ЦК України прямо не передбачає переведення прав і обов'язків покупця як способу захисту цивільних прав та інтересів особи, суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Не ставлячи під сумнів той факт, що ч.4 ст.362 ЦК України регулює відносини, пов'язані із захистом прав співвласників, не можна однозначно стверджувати, що зазначений спосіб захисту не може бути застосований до інших відносин, хоча б тому, що вказаний спосіб до прийняття Закону був найбільш привабливим та ефективним для акціонерів, права яких порушені.

На сьогодні вказана суперечність протиріччя законодавцем розв'язана, оскільки ч. 5 ст. 7 Закону передбачено, що у разі порушення зазначеного у цій статті переважного права на придбання акцій будь-який акціонер товариства та/або саме товариство, якщо статутом товариства передбачено переважне право на придбання акцій товариством, має право протягом трьох місяців з моменту, коли акціонер чи товариство дізналися або повинні були дізнатися про таке порушення, вимагати у судовому порядку переведення на них прав та обов'язків покупця акцій¹¹.

Відповідно ж до ч.7 ст.7 Закону зазначене переважне право акціонерів приватного товариства не поширюється на випадки переходу права власності на цінні папери цього товариства в результаті їх спадкування чи правонаступництва. Вказана законодавча дефініція може породити багато суперечностей, оскільки дасть підстави стверджувати, що переважне право акціонера приватного акціонерного товариства поширюється на випадки переходу права власності на акції внаслідок їх дарування третім особам.

Такий підхід може докорінно змінити природу «обмеження права» акціонера приватного акціонерного товариства розпоряджатися своєю власністю, а саме розпоряджатися акціями, оскільки на перший план вийде не економічний чинник (тобто, оплатність правочину, за яким повинна бути здійснена передача акцій), а волевий (воля особи, спрямована на настання відповідних наслідків). Подібну позицію висловив Пленум у абз.5 п.31 згадуваної Постанови, де вказав, що переважне право купівлі не поширюється на випадки переходу акцій ЗАТ у власність у порядку універсального правонаступництва.

Аналогічна позиція зустрічається також серед представників цивілістичної доктрини¹². Подібної думки дотримується О.М. Михайлова, яка зазначає, що у випадку, коли акції ЗАТ переходять у власність іншої особи в порядку універсального правонаступництва, переважне право не діє¹³.

Крім того, Пленум Верховного Суду України абсолютно правомірно прирівняв купівлю-продаж до міни, вказавши, що купівлею-продажем акцій ЗАТ відповідно до глави 54 ЦК України необхідно вважати також передачу їх у власність за договором міни. Оскільки міна за своєю суттю, хоч і є товарною операцією, але передбачає оплатність – отримання уповноваженими сторонами індивідуалізованих благ у формі матеріальних активів в обмін на передані ними речі зацікавленій стороні.

По-новому підійшов законодавець до регулювання відносин, пов'язаних з можливістю реалізації заставлених акцій ЗАТ. Частиною 8 ст.7 Закону передбаче-

но, що у разі виникнення права звернення стягнення на акції у зв'язку з їх заставою відчуження таких акцій здійснюється з дотриманням переважного права акціонерів на такі акції.

На нашу думку, вказана новела в законодавстві є вагомим кроком вперед, оскільки законодавець фактично легально визнав, що у випадку реалізації акцій в порядку, передбаченому Законом України «Про заставу» (тобто як у добровільно-му, так і в примусовому порядку), має місце не що інше, як купівля-продаж.

З огляду на це вбачається сумнівною позиція, викладена в абз.2 п.3.11 Рекомендацій Президії Вищого Господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин». Так, на думку Вищого Господарського суду України, у разі примусової реалізації акцій ЗАТ їх продавцем виступає не акціонер, а уповноважений на це державний орган (посадова особа), тож порядок такої реалізації повинен регулюватися Законом України «Про виконавче провадження».

При цьому відсутні достатні підстави, щоб розмежувати процедуру реалізації заставленого майна, передбачену Законом України «Про заставу», та процедуру, передбачену Законом України «Про виконавче провадження», оскільки в обох випадках продавцем виступає не власник акцій, а сама по собі процедура не має договірною характеру.

Підсумовуючи викладене, вкажемо наступне. З огляду на положення Закону України «Про акціонерні товариства» суперечливою є позиція щодо можливості реалізації переважного права при даруванні акцій приватного акціонерного товариства. Вважаємо, що переважне право до відносин, пов'язаних з даруванням акцій, застосовуватися не повинно. Проте остаточну крапку в даному питанні повинні поставити правозастосовчі органи, тобто вищі суди.

Переважне право на придбання акцій приватних акціонерних товариств повинно мати місце не лише у випадку продажу заставленого майна, а й у випадку накладення примусового стягнення на майно в порядку, передбаченому Законом України «Про виконавче провадження».

Питання про можливість застосування такого способу захисту прав акціонера закритого акціонерного товариства, як переведення прав та обов'язків покупця, повинно застосовуватися за аналогією зі ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства».

Переважне право акціонера приватного акціонерного товариства та закритого акціонерного товариства може бути реалізоване лише у випадку здійснення покупцем повного акценту пропозиції про придбання акцій, якщо такий покупець є єдиним акціонером, що має таке переважне право, або ж у частині, що пропорційна його частці, коли переважним правом наділено декілька акціонерів товариства.

Ці висновки дають можливість індивідуалізувати та встановити межі реалізації переважного права акціонера закритого акціонерного товариства та приватного акціонерного товариства на придбання акцій такого товариства, що надаються до продажу іншими акціонерами, а також частково розв'язати суперечності у чинному законодавстві та вказати шляхи розвитку як юридичного нормотворення, так і застосування теоретичного підґрунтя при вирішенні практичних завдань.

1. В теорії права іноді переважне право визначають як право майнове (Кузьміна М.Н. Ценные бумаги в Российской Федерации: правовое регулирование выпус-

ка и обращения. Уч. пособие. – М., 2005. – С. 96), проте в розрізі визначення поняття секундарних прав вказаний підхід може бути підданий виправданій критиці (*Вакулина Г.А.* О секундарных правах в науке гражданского права. Байкальский государственный университет экономики и права, Иркутск, Россия <http://www.gae.ru/zk/arj/2008/11/Vakulina.pdf>). **2.** *Корпоративное право: Учебник / Отв. ред. И.С. Шиткина.* – М., 2007. – С. 381. **3.** *Вказані* відносини раніше не були чітко врегульовані на законодавчому рівні, що давало право учасникам (засновникам) ЗАТ самостійно віднаходити шляхи вирішення законодавчих прогалин. **4.** Переважне право на придбання акцій ЗАТ належить до категорії секундарних прав і полягає в тому, що праву уповноваженої особи відповідає не обов'язок зобов'язаної, а стан пов'язаності співвласника, який бажає продати акції ЗАТ відповідно до якого уповноважена особа наділена можливістю в односторонньому порядку вчинити дії, що можуть змінити або ж припинити право відношення (Тож слід повністю погодитися з позицією Р.А. Майданчика, який зазначає: «Зміст переважного права акціонера як суб'єктивного права становлять три повноваження. 1) позитивні дії (тобто можливість певної поведінки уповноваженого акціонера, що не відмовився від придбання відчужуваних акцій інших акціонерів); 2) вимоги відповідної поведінки зобов'язаних осіб (акціонерів, що продають свої акції) і право на захист, зокрема, можливість звернутися за судовим захистом» (Аномалії в цивільному праві України: Навч.-практ. посібник / Відп. ред. Р.А. Майданик. – К., 2007. – С. 853–857). **5.** Оскільки зазначена норма має імперативний характер, то вказане в ній правило не може бути змінено статутом товариства, установчим договором тощо. Положення ж установчих чи будь-яких інших документів (за винятком спеціальних нормативних актів), які передбачають відмову акціонера ЗАТ від переважного права, повинні вважатися недійсними (за умови, що така відмова не розглядається як відмова від реалізації переважного права). **6.** Аналізуючи ж положення Закону України «Про акціонерні товариства» можемо стверджувати, що позиція, відповідно до якої обмежується лише право оплатного відчуження акцій, на сьогодні не є такою беззаперечною та однозначною. **7.** Оскільки вказана норма має диспозитивний характер, то й будь-які обмеження, пов'язані з обігом акцій ПАТ, залежать в першу чергу від акціонерів такого товариства. **8.** Дане твердження не є актуальним за умови, коли бажання придбати акції, що відчужуються, виявили декілька акціонерів ЗАТ. Тут кожен з них у випадку реалізації свого переважного права має право придбати частину від загальної кількості акцій, що надаються до продажу пропорційно своїй участі у такому товаристві. **9.** *Здоронок Г.І.* Актуальні питання діяльності акціонерних товариств. – К., 2007. – С. 183. **10.** Оскільки відносини, про які йдеться, повинні або ж безпосередньо регулюватися Законом, або ж регулюватися положеннями Закону шляхом застосування аналогії, то в обумовленій ситуації мають місце подібні відносини. Відсутність же однозначного підходу до вирішення зазначеної проблеми пов'язана з існуванням Прикінцевих та Перехідних положень Закону, де вказано, що з моменту набрання чинності Законом втрачає чинність ст.81 Господарського кодексу України, хоча ст. 1–49 Закону України «Про господарські товариства» в частині, що стосується акціонерних товариств, діють ще протягом двох років. **11.** То ж слід підкреслити, що за таких обставин у випадку порушення переважного права акціонера ним не можуть бути застосовані інші способи захисту свого права – визнання договору недійсним тощо. Вказана позиція, також, користується підтримкою і серед провідних цивілістів (*Корпоративное право: Учебник / Отв. ред. И.С. Шиткина.* – С. 381. **12.** *Шевченко Г.Н.* Правовое регулирование цен-

ных бумаг: Уч. пособие. – М., 2004. – С. 38. 13. Актуальные проблемы гражданского права: Сб. статей. Вып.8 / Под. ред. О.Ю. Шилохвостова. – М., 2004. – С. 60.

М. В. МЕНДЖУЛ

ЦИВІЛЬНА ПРАВозДАТНІСТЬ ТА ДІЄЗДАТНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Исследуется гражданская правосубъектность общественных организаций в Украине. Автором предложен собственный подход к пониманию гражданской правоспособности и дееспособности общественных организаций. Обоснована необходимость внести изменения в Закон Украины «Об общественных объединениях» с целью разграничения прав общественных организаций, которые приобрели или не приобрели статус юридического лица.

This article provides an analysis of the legal personality of civic organisations in the Ukraine. On the basis of this analysis, the author's personal approach to understanding of legal capacity and competence of civic organisation has been proposed. It is argued that there is need to introduce amendments into the law of the Ukraine «About Civic Organisations» in order to draw a line between legal status of civic organisations with the legal personality and without it.

Розвиток громадянського суспільства в Україні пов'язаний як із зростанням кількості громадських організацій, так і з активним здійсненням ними своєї діяльності. Важливу роль при цьому відіграє здатність громадських організацій бути учасниками цивільних правовідносин, тобто володіти цивільною правоздатністю та дієздатністю. Однак проблеми цивільної правоздатності та дієздатності громадських організацій залишились поза належною увагою сучасної вітчизняної юридичної науки, натомість детально досліджується цивільна правосуб'єктність інших учасників цивільних правовідносин¹. Саме тому важливо дослідити цивільну правоздатність та дієздатність громадських організацій в Україні.

Здатність фізичних та юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами права, тобто мати та реалізовувати суб'єктивні права і юридичні обов'язки, визначається в науковій літературі як правосуб'єктність. При цьому правосуб'єктність юридичних осіб виявляється в їх компетенції, сукупності прав і обов'язків, які надаються їм для виконання відповідних функцій². Ряд науковців ототожнюють правосуб'єктність з правоздатністю³, інші вважають, що правосуб'єктність – це єдність правоздатності та дієздатності⁴ або ж – правоздатності, дієздатності та правового статусу особи⁵. У науковій літературі обґрунтовано і поєднання в правосуб'єктності правоздатності, дієздатності та деліктоздатності⁶. Незважаючи на різні позиції, всі науковці погоджуються з тим, що під правосуб'єктністю слід розуміти сукупність властивостей, які дозволяють особі бути суб'єктом права.

Таким чином, участь у цивільних правовідносинах громадських організацій можлива тільки за наявності визнаної державою правосуб'єктності, інакше кажу-

© МЕНДЖУЛ Марія Василівна – аспірантка Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, викладач Закарпатського державного університету